

**ЦРКВЕ СВ. ПРОКОПИЈЕ
И СВ. ПАНТЕЛЕЈМОН У НИШУ
И СТЕФАН НЕМАЊА**

О црквама Св. Прокопије и Св. Пантелејмон, двама најугледнијим, најпознатијим и најзначајнијим средњовековним црквама Ниша, располажемо са најмање података. Све док је тако нећемо имати целовиту слику о средњовизантијском Нисосу (Νίσος), потоњи српски Ниш. Неопходно је разрешити убијацију црква, докучити архитектонске облике и сагледати њихов значај за Стефана Немању и младу српску државу.

О цркви Св. Пантелејмона и Св. Прокопија знамо на основу недовршених и непотпуних археолошких истраживања, која, једва да су нагостила место где су се налазиле, и, оскудним али поузданим писаним изворима. Стога, неопходно је учврстити став о убијацији знаменитих нишких црква, још једном размотрити њихов могућ изглед и подсетити на још увек отворено питање, да ли је Немања цркву Св. Пантелејмона обновио или из основе саградио. У контексту историјског тренутка сагледаћемо међусобни однос старог и угледног епископског седишта где је гроб са моштима св. Прокопија и новосаграђене, до тог тренутка, непознате Немањине цркве, сада посвећене св. Пантелејмону. Ово последње, помоћи ће да са више сигурности убицирамо цркву Св. Прокопија.

Наше знање о цркви Св. Пантелејмона заснива се на објављеном археолошком извештају са анализом остатака храма Св. Пантелејмона,¹ заједно са подацима које нам доносе писани извори.² И на основу тога, узимајући у обзир значај цркве као задужбине Стефана Немање, неопходно је свесно преузети ризик преиспитивања предложеног изгледа и изнова начинити напор да се реконструише првобитна основа цркве Св. Пантелејмона.

Једва видљиви грађевински остаци старе цркве налазе се 50м северисточно од данашње цркве Св. Пантелејмона у градском насељу Јагодин

¹ В. Кораћ, *Свети Пантелејмон у Нишу, задужбина Стефана Немање, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Историја и предање*, Научни скупови САНУ, књ. ХСIV, Одељење историјских наука, књ. 26, Београд 2000, 163-169; Исти, *Истраживање остатака храма Св. Пантелејмона*, Зборник радова Византолошког института, XXXIX, Београд 2001/2002, 103-145.

² Стефан Првовенчани, *Сабрани списи-живот светог Симеона*, Београд 1988, 74.

Мала.³ Узвишена зараван је добро одабрано место са кога се отвара поглед на нишавску долину, оновремени Ниш и стару угледну катедралну цркву Св. Прокопија. О постојању цркве Св. Пантелејмона, први и последњи пут, без тачног места где се налази, сазнајемо од Стефана Првовенчаног у биографији свога оца Стефана Немање. Наглашавајући побожност свога оца, Првовенчани наводи да је Немања уз непрестане молбе Христу и Богородици, слао дарове светитељима као угодницима Божијим. Он дарује свете којима су манастири и цркве посвећене: „почев од велике цркве Господње у Јерусалиму и Светога Јована Претече, и у Риму цркви светих и свеславних врховних апостола Петра и Павла и Светога Теодосија у Пустини, и светога архијереја и светитеља Николаја и чудотворца у Великом Бару и преславне и увек деве Богородице у Евергетиди у Константинову граду, и светога архистратига Михаила у граду званом Скопљу, којему и храм подиже у месту том, и светог великог мученика Христовог Димитрија у граду Солунском, и светога и великог мученика Пантелејмона у граду Нишу, и којему и храм сазида ту.“⁴

Наведеним светитељима, као и храмовима припада значајно место у историји хришћанства. У том, значајки одабраном друштву, треба приметити, неочекивано је сврстан и дариван, до овог тренутка непознат, манастир Св. Пантелејмона у Нишу. На тај начин је отворена недоумица која траје до данас: из ког разлога је изостављена угледна, тада добро знана столна нишка црква Св. Прокопија, и, да ли је Немања цркву Св. Пантелејмона обновио или из основе саградио.

За овде споменут храм Св. Арханђела у Скопљу који је Стефан Немања обновио,⁵ Првовенчани каже „којему и храм подиже у месту том“. Стога, није неочекивано што за, без сумње изведене радове на цркви манастира Св. Пантелејмона у Нишу каже: „и којему и храм сазида ту“. Од два употребљена термина ни за један се не може рећи да тачно одговара сврси. Ако користи реч „подиже“ за сигурну обнову, онда „сазида“ може само да означава веће радове као што је обнова цркве из темеља. Зато нам се чини тачним закључак В. Марковића да је Немања обновио храм Св. Пантелејмона у Нишу, једнако као и цркву Св. Арханђела у Скопљу.⁶

Поред знаменитих хришћанских светиња, Немања дарује два манастира од њега обновљена, који се налазе на, до скоро, византијској територији. На тај начин, уз политичку корист, подвлачи свују градитељску активност и скреће пажњу на себе као побожног и цивилизованог владара који поштује хришћанске тековине, стара култна места, византијску културу и уметност.

Извесно је да су радови на обнови цркве били обимни. То што је сврстана у друштво угледних храмова, указује да су интервенције на цркви Св. Пантелејмона биле велике и вредне хвале. Не треба искључити

³ П. В. Гагулић, *Црква Св. Пантелеја у Нишу*, Смедерево 1963, 10-24; М.Ђ. Милћевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, 104.

⁴ Стефан Првовенчани, *нав. дело*, 74.

⁵ В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920, 64.

⁶ *Исто*, 64.

Сл. 1 Црква Св. Пантелејмона, археолошка ископавања из 1969. године, фото Народни музеј Ниш

Fig. 1 Church St. Panteleimon, archaeological excavations in 1969. year, the National Museum photo Nis

могућност да је Немања интервенисао на цркви коју су Византинци претходно обновили, и то баш ону ранохришћанску базилику чији су остаци једини чврст материјални доказ о трајању овог култног места.⁷

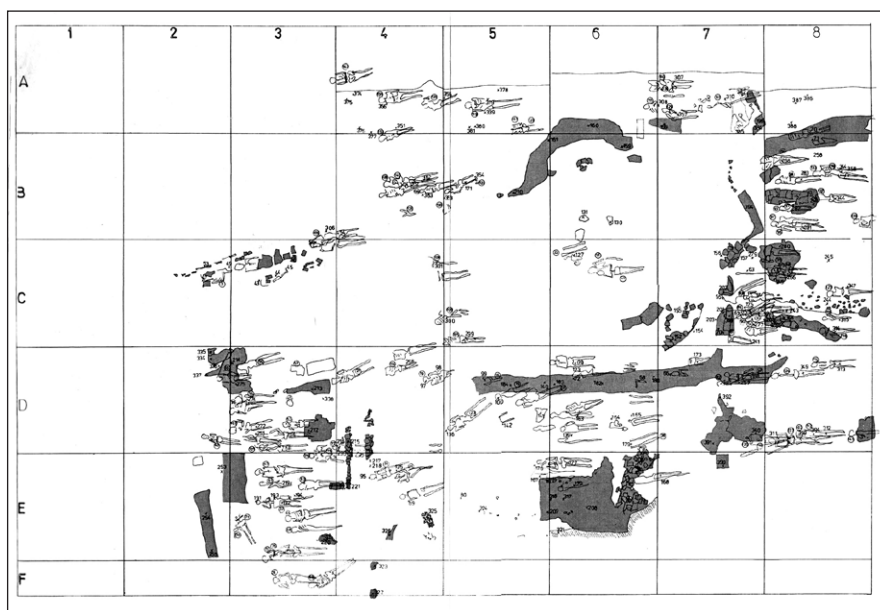
Освајањем Ниша од стране Турака 1386. године, манастир Св. Пантелејмона је разрушен, по свој прилици кад и катедрална црква Св. Прокопија. У рушевинама, али не и у забраву, за разлику од Св. Прокопија, остаће све до 1878. године, када је, одмах по протеривању Турака, саграђена нова црква посвећена једнако Св. Пантелејмону, и можда с намером, у облику тробродне базилике.⁸

У жељи да се што више сазна о могућим остацима цркве Св. Пантелејмона, предузета су археолошка ископавања 1966. и 1969. године. У току ових радова констатовани су темељи ранохришћанске базилике датоване у крај IV или прву половину V века и једне средњовизантијске цркве.⁹ (сл. 1)

⁷ Очуване грађевине у средњевизантијском раздобљу су обнављане и прилагођаване новим захтевима култа. – М. Шупут, *Континуитет култног места у архитектури српским земљама и у византијском свету*, Зборник радова Византолошког института 36, (Београд 1997), 155-12.

⁸ М. Ракоција, *Манастири и цркве града Ниша*, Ниш 1998, 113-115.

⁹ В. Кораћ, *Свети Пантелејмон у Нишу, задужбина Стефана Немање*, 163-

Сл. 2 Црква Св. Пантелејмона, простирање зидова и распоред гробова, према В. Кораћу

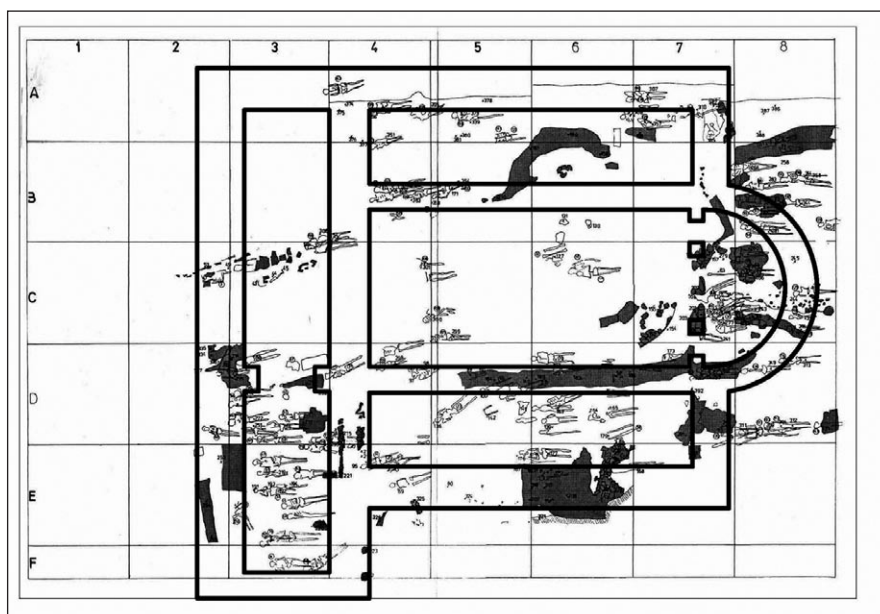
Fig. 2 Church St. Panteleimon, extension of the walls and the arrangement of the graves, according to V. Korac

Трагови зидова заједно са распоредом гробова у средњовековној некрополи, потврдили су постојање црквеног објекта који је саграђен на простору ранохришћанске грађевине. У споменутом извештају са археолошких ископавања В. Кораћ анализира могући изглед цркве Св. Пантелејмона из времена Стефана Немање.¹⁰ Овом приликом др Кораћ се не бави могућим изгледом ранохришћанске базилике изнад које је саграђена средњовизантијска црква, али педантно бележи ранохришћански материјал. Захваљујући извештају у коме су јасно издвојени зидови касноантичког објекта од оних који припадају средњовизантијској цркви и задужбини Стефана Немање, може се докучити могући изглед ранохришћанске цркве. Ово сматрамо важним, због добро знане склоности средњовизантијских градитеља, па и Немање, да се угледају и једнако уважавају стара култна места и затечене рановизантијске грађевине. Тачна процена основе рановизантијске базилике, мишљења смо да је од посебног значаја при одређивању архитектонских облика потоње Немањине цркве која је саграђена на њеним темељима. (сл. 2)

Према закључку на основу археолошких ископавања, касноантичком објекту припадају остаци дугачког покиданог зида у низу квадрата „Д“ који прате налази датовани у IV или V век. У околини овог зида који се

169; Исти, *Истраживање остатака храма Св. Пантелејмона*, 111.

¹⁰ Исти, *Истраживање остатака храма Св. Пантелејмона*, 112.

Сл. 3 Претпостављајући изглед основе ранохришћанске базилике, према М. Ракоција (арх. Јелена Ракоција)

Fig. 3 Assumed look of early Christian basilica basis, according to M. Rakocija (architect Jelena Rakocija)

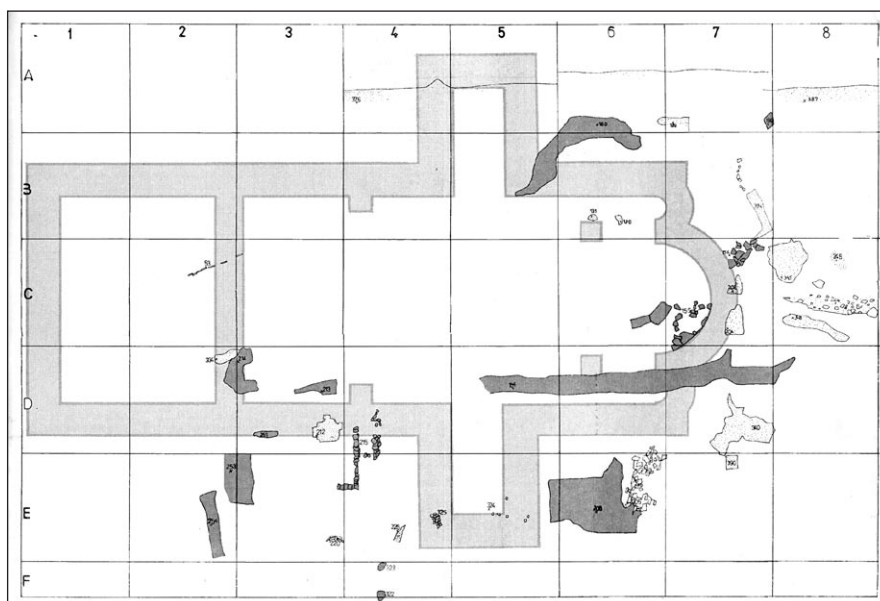
простире у правцу запад-исток (зид 3-И), нарочито ван простора који покрива средњовековна црква, откривен је велики број касноантичких кровних тегула (*tegula*) и имбрекса (*imbrex*). На западном крају овог зида уз његову јужну страну констатована је неправилна површина од малтера. Мисли се да је ово остатак пода касноантичке грађевине.

На источном крају зида, са његове јужне стране (квадрат Е7) очишћен је блок зида од малтера и опеке који је припадао касноантичком објекту. Налази се у правцу низа квадрата Е у коме је откривено неколико остатака зида који формирају паралелну линију зида јужно од зида 3-И.¹¹

Паралелни зидови у низу квадрата Д и Е, заједно су могли формирати јужни брод предпостављене тробродне ранохришћанске базилике. Трагови зидова на њиховом западном крају који се простиру у правцу север-југ, заједно са подном малтерном површином, као да су некада припадали уској припрати. На источном крају зида (зид 3-И) у низу квадрата Д, и његова блага орјентација ка северу, где већа концентрација малтера упућује на широк лук апсиде средишњег брода.

На тај начин сагледани резултати археолошких ископавања упућују на ранохришћанску тробродну базилику са апсидом на истоку која је захватала готово целу ширину средишњег брода, док смо на западној

¹¹ В. Кораћ, *Истраживање остатака храма Св. Пантелејмона*, 109-111; Документација Завода за заштиту споменика културе.

Сл. 4 Претпостављајући изглед основе Немањине цркве, према В. Корућу

Fig. 4 Assumed look of Nemanja' church grounds, according to V. Korić

страни препознали уску припрату. Тако осмишљена тробродна базилика, обележена приметно уском припратом, најближа је оној оближној са мартријумом за коју треба узети и време њене изградње, у прву половину V века. (сл. 3)

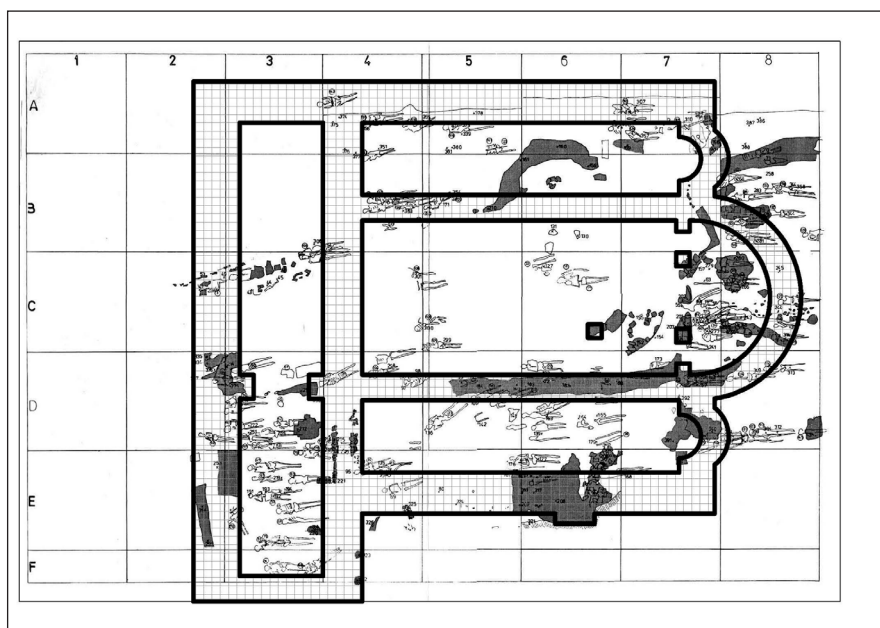
У могући изглед ранохришћанске базилике В. Кораћ се није упуштао, осим констатације о њеном постојању. Тиме је наше размишљање које упућује на тробродну базилику, добија на значају у тренутку када се чине напори да се разреши изглед Немањине цркве Св. Пантелејмона.

Претпоставку о архитектури Немањине цркве Св. Пантелејмона Кораћ сагледава не узимајући у обзир констатоване трагове ранохришћанске базилике. Сматра да се црква Св. Пантелејмона може реконструисати као једнобродна грађевина са полукружном апсидом на истоку, док на северној страни види темеље правоугаоне нише за које претпоставља да припадају северном вестибилу, какав је морао постојати и на јужној страни (сл. 4). Тако долази до идеалне реконструкције основе цркве која се уклапа у скупину познатих најстаријих задужбина Стефана Немање, Ђурђевим ступовима и посебно, схеми плана Богородичине цркве у Студеници.¹² Тој замисли све подређује, остављајући по страни констатоване зидове ранохришћанског објекта чије је присуство, мишљења смо, било пресудно за градитеље Немањиног Св. Пантелејмона.

После заузимања Ниша, Стефан Немања је на темељима рано-византијске базилике саградио цркву, што за њега није неуобичајено.¹³

¹² В. Кораћ, *Истраживање остатака храма Св. Пантелејмона*, 112.

¹³ На темељима палеовизантијске цркве Немања је саградио манастир Св.

Сл. 5 Претпостављајући изглед основе Немањине цркве, према М. Ракоција (арх. Јелена Ракоција)

Fig. 5 Assumed look of Nemanjina's church grounds, according to M. Rakocija (architect Jelena Rakocija)

Да ли то треба посматрати као обнову или, пак, зидање нове цркве, како каже Стефан Првовенчани, зависи од затеченог степена очуваности старе тробродне базилике. У току ископавања, било је тешко, или, можда, немогуће, прецизно одвојити средњовизантијску од ранохришћанске цркве. Извесно је да средњовизантијској градитељској активности треба приписати доградњу ђаконикона и проскомидије. Њихов размештај лево и десно од апсиде др Кораћ је основано констатовао и обезбедио им место у предложеној идеалној реконструкцији цркве. Са друге стране, из расположиве документације тешко је утврдити убедљиве материјалне трагове који би потврдили постојање бочних певница које воде порекло од малих улазних вестибила, као препознатљивом особеношћу Немањиног времена и Рашке стилске групе, јасно сагледљиве на Студеници,¹⁴ којој је, према Кораћу, најближа црква Св. Пантелејмона.

Мишљења смо да је Немањина црква задржала облик ранохришћанске тробродне базилике са уском припратом, на шта понајвише упућује распоред гробова. У оквиру претпостављајуће тробродне базилике сахрањивање је најгушће у припрати, бочним бродовима и око лука апсиде, док простор

Богородица а можда и манастир Св. Николе и Студеницу – Ћ. Бошковић, Б. Вуловић, *Царичин град-Куриумлија-Студеница*, Старинар VII-VIII (1956-1957), 173.

¹⁴ А. Дероко, *Монументална и декоративна архитектура у средњевековној Србији*, Београд 1985, 54.

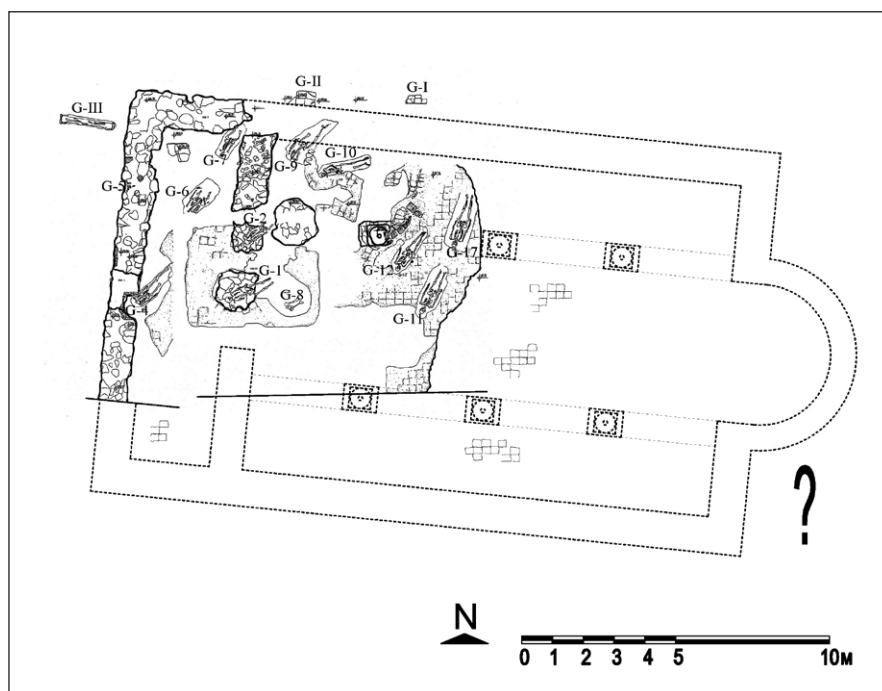
Сл. 6 Темељи рановизантијске базилике (Св. Прокопије?), археолошка ископавања 2000/01.

Fig. 6 The foundations of early Byzantine basilica 6 (St. Procopius?), Archaeological excavations 2000-01.

средњег брода скоро да није коришћен за сахрањивање. На тај начин и распоред средњовизантијских гробова упућује на тробродну основу Немањине цркве Св. Пантелејмона. (сл. 5)

У време изградње, која се једнако може назвати и обновом, средњовизантијске цркве Св. Пантелејмона и настанка некрополе, трагови ранохришћанске базилике су били довољно видљиви. За очекивати је да су средњовизантијски градитељи остатке старих зидова испоштовали, док је степен очуваности определио хроничара да забележи „и цркву Св. Пантелејмона из основе сагради“. Зато је разумљив велики број античких опека затечен на овом простору, коришћене за изградњу цркве Св. Пантелејмона као и за покривање гробова у оквиру средњовековне некрополе. Такође треба споменути изузетно велико присуство византијског чанкастог новца и другог накита који је углавном византијског порекла настао у временском распону од X до XIII века.¹⁵

¹⁵ С.Е. Павловић, *Средњовековна некропола у Нишу*, Старице XXVII, (Београд 1977), 83-100; Г.М. Вујовић, Г. Томић, *Накит на тлу Србије из средњовековних некропола IX-XV века*, Народни музеј Београд 1982, 55,56; М. Максимовић, *Крстови-реликвијари из збирке Народног музеја у Нишу*, Зборник Народног музеја 8, Ниш 1992, 247-271; В. Кораћ, *Истраживање остатака храма Св. Пантелејмона*, 112.

Сл. 7 Проекција изгледа основе рановизантиске базилике (Св. Прокопије?) са распоредом гробова: G-I, II, III – ранохришћански гробови; G-1-17 – турски гробови (арх. Јелена Ракоција)

Fig. 7 The projection of the early Byzantine basilica grounds looks, with graves placement: GI, II, III - early Christian graves, G-1-17 - Turkish graves (architect Jelena Rakocija)

Ближа нам је идеја да је поштовање простирања зидова ранохришћанске тробродне базилике, можда предходно обновљене и од Византинца, заједно са распоредом средњовизантјских гробова унутар цркве, условило Немањине градитеље да из основе обнове зидове старе тробродне базилике. Мала сачуваност зидова старе базилике, добар је разог да хрончар употреби исправну формулацију „и којему храм сазида ту“.

На основу изложеног можемо закључити да је Немањина црква Св. Пантелејмона била у облику тробродне базилике са уском при-пратом и широком полукружном апсидом фланкраном ђакоником и проскомидијом. Као таква она је највише сличила цркви Св. Прокопија у Прокупљу настала у сличним историским околностима.¹⁶

У одмеравању Немањиних радова на цркви Св. Пантелејмона треба узети у обзир и његов кратак боравак у Нишу, али и објективне, политичке

¹⁶ В. Кондић, В. Поповић, *Царичин град-утврђено насеље у византијском Илирику*, Галерија САНУ 33, Београд 1977, 156, сл. 120; С. Ђурић, Г. Милошевић, *Црква Св. Прокопија у Прокупљу*, *Старинар*, XXXVIII/1987, Београд 1988, 83-85.

околности од којих је несумњиво зависила и градитељска активност. Немања је могао интервенисати на цркви Св. Пантелејмона у периоду од 1185 до 1190. године.

Учврстимо претпоставку да је Немања обновио цркву Св. Пантелејмона познатом историском чињеницом и честом праксом да гради на старим културним местима. Резултати археолошких ископавања откривају да се то догодило и у Нишу, те да је црква саграђена изнад ранохришћанске базилике.¹⁷

Са друге стране, наведеним храмовима које дарује Немања припада значајно место у историји хришћанства. Не може а да се не примети да је у то угледно друштво сврстана досад непозната црква Св. Пантелејмона, а нема надалеко знане катедралне нишке цркве Св. Прокопија, где су, у то време, још увек почивале мошти палестинског великомученика св. Прокопија.¹⁸ Чиме се руководио Немања када се одлучио да обнови непознату цркву, можда и са новом посветом, а не знамениту епископску цркву Св. Прокопија, питање је које треба поставити.

Једнако недовршена археолошка ископавања, насупрот Св. Пантелејмона на Светониколском брду (код црве Св. Николе) у градском насељу Палилула, открила су темеље рановизантијске тробродне базилике, која егзистира у средњовизантијском и поствизантијском раздобљу. Доминантни положај, урбани контекст са градом, заједно са материјалним траговима, навело нас је на помисао да би откривени зидови могли припадати станој цркви Св. Прокопија.¹⁹ У прилог предложеној убицаји Св. Прокопија, образложићемо и следеће размишљање, које нам помаже да докучимо идеју која је водила Стефана Немању у обнови непознате цркве Св. Пантелејмона. (сл. 6, 7)

Тешко је поверовати да се податак који доноси Првовенчани да „... не оста камен на камену који се не поруши“,²⁰ после Немањиног освајања Ниша, односи и на катедралну цркву Св. Прокопија. Старо седиште епархије је остало недирнуто, и у њему је и даље столовао грчки епископ. Да је тако, сведочи њено спомињање 1203/4. године, када је при њему била епископска столица.²¹ Још је теже замислити да Немања дарује катедралну

¹⁷ В. Кораћ, *Истраживање остатака храма Св. Пантелејмона*, 112-145.

¹⁸ О простирању култа св. Прокопија из Ниша видети: С. Габелић, *О иконографији св. Прокопија*, ЗРВИ XLIII, Београд 2006, 527-549.

¹⁹ М. Ракоција, *Резултати археолошких истраживања у порти цркве Св. Николе у Нишу и покушај убицаје епископске цркве Св. Прокопија*, Гласник ДКС 26, (Београд 2002), 127-132.

²⁰ Стефан Немања преузима Ниш са широм околином и разруши Сврљиг, Равно (Ћуприја), Козли (Концел код Књажевца), који су некада припадали нишкој епархији, а Немањин биограф као да је о томе водио рачуна те их набраја један за другим - Стефан Првовенчани, *нав. дело*, 72; К. Лиречек, *Историја Срба I*, Београд 1981, 155.

²¹ К. Лиречек, *Хришћански елементи у топографској номенклатури балканских земаља*, Зборник Константина Лиречека I, Београд 1959, 486. У писму архиепископа велбушког и преславског папи од 25. фебруара 1204. године, када су се обављале припреме за склапање уније, помиње се нишки епископ Кирик који је столовао код катедралне цркве Св. Прокопија: “*humilis episcopus sanctissimae ecclesiae beati et gloriosissimi magni martyris Procopii de Niso Kiricus ...*”. Више о томе: Theiner, *Vetera*

Сл. 8 Рас, положај: град – старо епископско седиште – Немањина црква (у: Ј. Нешковић, *нав. дело*, 14, цртеж 3)

Fig. 8 Ras, location: the city - the old episcopal seat - Nemanja's Church (in: J. Neskovic, *op. cit.*, 14, fig. 3)

цркву града који је освојио, свакако без подршке епископа. Знаменита црква са моштима св. Прокопија, као епископско седиште представљала је оли-чење византјске власти.

То је могући разлог што се Немања опредељује за обимне радове који су подразумевали изградњу нове цркве на темељима палеовизантјске базилике. И место на коме се налази, на узвишењу североисточно од порушеног града, а наспрот и у видокругу угледног Св. Прокопија, није случајно одабрао.

Градња на старим византјским објектима Немањи није била страна,²² као ни идеја да њиховом изградњом конкурише старим грчким црквама. То се догодило и у Нишу. Раније, Немања је исто урадио са једнако старим епископским центром при манастиру Св. Петра и Павла (Петрова црква) у Расу.²³ Још у време док је Рас био потчињен Охридској архиепископији, 1171. године саградио је Немања Ђурђеве Ступове (Св.

monumenta Slavorum meridionallim I, № 45, 29; В. Марковић, *нав. дело*, 48, н.12; Т. Събев, *Самостојна народностна црква в средновековна България*, София 1987, 328; Б. Николова, *Устройство и управление на българската православна црква IX-XIV век*, София 1997, 196-205; И. Снегаров, *История на охридската архиепископия* 1, 90/91; И. Дуйчев, *Преписката на папа Инокентий III с българите*, Годишник на Софийския университет. Историјско-филозофски факултет, 8, София 1942, 46.

²² На темељима палеовизантјске цркве Немања је саградио манастир Св. Богородица а можда и манастир Св. Николе и Студеницу – Ђ. Бошковић, Б. Вуловић, *нав. дело*, 173.

²³ В. Марковић, *нав. дело*, 42, 60.

Сл. 9 Ниш, положај: град – старо епископско седиште – Немањина црква.

Fig. 9 Niš, location: the city - the old episcopal seat - Nemanjina church.

са светим гробом у коме су чуване мошти овог великомученика и заштитника града низ цео средњи век.²⁵ Намера Немање је да конкурише грчким епископима и склони у страну Охридску архиепископију оличеној у катедралној цркви Св. Прокопија. И ово се може посматрати као још један од првих корака ка државној и црквеној самосталности.²⁶ Стога, препушта забраву, али не и девастирању, угледну византијску цркву Св. Прокопија а себе уздиже као градитеља нове цркве Св. Пантелејмона. На тај начин је придобио симпатије народа, али и „умирио“ византијског цара, што ће представљати „политичку филозофију“ средњовековне српске државе.²⁷

²⁴ Ђ. Бошковић, *Осврт на неке карактеристике регионалног просторног планирања споменика на територији средњовековне Рашке*, Рашка баштина 1, Краљево, 7, 8.

²⁵ К. Јиречек, *Хришћански елементи у топографској номенклатури балканских земаља*, Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, 484.

²⁶ Ј. Нешковић, *Ђурђеви ступови у Старом Расу*, Краљево 1984, 14, 15.

²⁷ О томе: З. Гавриловић, *Премудрост и човекољубље владара у личности Стефана Немање. Примери у српској уметности средњег века*, Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви, Историја и предање, Научни скупови САНУ, књ. XCIV, Одељење историјских наука, књ. 26, Београд 2000, 282 са литературом.

Ђорђе) на узвишењу насупрот старој и скромнијој Петровој цркви која је била у функцији.²⁴ (сл. 8)

Такву намеру и условно речено конкуренцију, имао је на уму Немања и у Нишу. Као у Расу, сада се образује троугао који творе три доминантна узвишења на којима су: град – старо епископско седиште – Немањина црква.

Насупрот погледом докучиве активне и сигурно раскошне цркве Св. Прокопија, при којој је и даље столовао грчки епископ потчињен Охридској архиепископији, гради цркву Св. Пантелејмона. (сл. 9) То је разлог, једнако као у Расу, што се Немања одлучио за обнову непознатог Св. Пантелејмона, можда и са новом посветом. Тако се у друштву споменутих угледних хришћанских светиња нашла новосаграђена, непозната и ни по чему значајна црква Св. Пантелејмона, а нема надалеко знане стоне цркве Св. Прокопија

Иста намера може се препознати и у застарелим архитектонским облицима тробродне базилике, за коју се Немања одлучио приликом обнове старохришћанске цркве. У Нишу, као и широм Балкана у средњевизантијском раздобљу, када Цариград напушта „старинску“ базилику и окреће се куполним грађевинама, гради се тробродна базилика Св. Пантелемона која у свему сличи рановизантијској на чијим темељима је саграђена. Појава монументалних базилика у ово време на Балкану објашњава се жељом владара да задобије локално становништво импозантним и једностаним облицима базилике, али и да се упореде са великим Јустинијаном.²⁸ За све ово Немања је имао добре разлоге, посебно у Нишу, центру византијске цивилизације, у који је одмах по освајању имао намеру да пресели своју престоницу.²⁹

И на крају, не треба искључити могућност да су и Византинци после поновног успостављања власти у Нишу, после 1020. године, оправљали и поправљали рановизантијску базилику,³⁰ која је у време Стефана Немање доживела велику обнову.

Начињен је напор да се учврстити став о убакацији цркава, још једном је размотрена могућа пројекција основа и сагледано још увек отворено питање, да ли је Немања цркву Св. Пантелејмона обновио или из основе саградио. У контексту историјског тренутка сагледали смо међусобни однос старог и угледног епископског седишта где је гроб са моштима св. Прокопија и новосаграђене, до тог тренутка, непознате Немањине цркве св. Пантелејмона. Ово последње, помогло нам је да са више сигурности убицирамо цркву Св. Прокопија. Привођење крају започетих археолошких икопавања на локацији обадве цркве, остаје обавеза која са собом носи и одговоре на многа отворена питања.

Miša Rakocija
CHURCHES OF ST. PROCOPIUS AND ST. PANTELEIMON IN NIŠ
AND STEFAN NEMANJA

Our knowledge of the churches of St.Procopius and St.Panteleimon is based on the unfinished excavations and scarce written sources. It is therefore necessary to strengthen the position of churches, once again reconsider their possible appearance and recall the still

²⁸ R. Krautheimer, *Early christian and byzantine architecture*, ed. Penguin Books, 1975, = (pp R. Krauthajmer, S. Ćurčić, *Ranohrišćanska i vizantijska arhitektura*, Beograd 2008.), 336.

²⁹ В. Марковић, *нав. дело*, 58.

³⁰ На њено трајање у то време упућују ситни налази из гробова: крстови, наушнице, прстење, наруквице, византијски новац, који се датирају од прве половине XI до XII столећа – више о томе: Б. Радујковић, *Накит код Срба*, Београд 1969, 16, 27 сл. 15, 21, 27; В. Бикић, *Антички узори у средњовековном накиту XI/XII на тлу Србије*, Трећа југословенска конференција византолога, Крушевац 10-13. мај 2000, Београд-Крушевац 2002, 240, сл. 29.

open question, whether Nemanja had renovated or built from the ground the Church of St. Panteleimon. In the context of the historical moment we have looked at the relationship of the old and reputable Episcopal seat, where is the grave with the relics of St. Procopius located, and the newly built, by that time, unknown Nemanja's Church of St. Panteleimon. The latter, helped us with more certainty to locate the Church of St. Procopius.

Barely visible construction remains of the old church building are located 50m north-east of the present church of St. Panteleimon in urban settlement Jagodin Mala, which offers a view on the Nis of that time and the old cathedral church of St. Procopius. Of the existence of the Church of St. Panteleimon we learn from Stefan I in the the biography of his father Stefan Nemanja, where, among the prominent temples, he includes „the holy and great martyr Panteleimon in the city of Nis, and where the temple to his honor was built.“

In this distinguished group, unexpectedly was included, up to that moment unknown, the Monastery of St. Panteleimon in Nis. This opens the dilemma? For what reason the prominent Episcopal Church of St. Procopius was left out, and, had Nemanja renovated or built from the ground the Church of Sv. Panteleimon? On the choice of words Stefan I used to denote the renovation of the temple, we have strengthened and accepted the holding of V. Markovic that Nemanja restored the church of St. Panteleimon in Nis, as well as the church St. Archangel in Skopje. These were works of great value, such as restoration from scratch, which justifies the term „build“.

Thanks to the V. Korac's report from the archaeological excavations, we deduced the appearance of the early Christian basilica. Based on the architectural logic and practice uniformed throughout the Balkans, we concluded that the Nemanja's church kept the form of the early Christian basilica with additional diaconicon, as indicated by the arrangement of the graves.

It differs from the attitude of V. Korac who deems that the Church of St. Panteleimon can be reconstructed as a single nave building with side vestibule, as a recognizable peculiarity of Stefan Nemanja's endowment and Raska style group. We concluded that after the capture of Nis, Stefan Nemanja build the church on the foundations of early Byzantine basilica, which resembles all the old three-aisled basilica. Nemanja could perform interventions on St. Panteleimon church in the period between 1185 and 1190th year.

To the question: What led Nemanja when he decided to rebuild the church of St. Panteleimon, and not the famous Episcopal Church of St. Procopius, we offer an explanation. If we accept the attempt of locating episcopal church of St. Procopius on Svetonikolsko brdo hill (near St. Nicholas church) in the urban settlement Palilula, opposite to St. Panteleimon, then we recognize the architectural idea of Stefan Nemanja.

The construction on the old Byzantine objects was not a novelty for Nemanja, as well as the idea that their building competes with old Greek churches. In Nis happened the same as in Ras earlier. He built a new church, always opposed to the old Byzantine Episcopal seat, but also to form a triangle consisting of three dominant elevations that are: the city - the old Episcopal seat – Nemanja's church.

Nemanja's intention was to provide competence to the Greek bishops and to put aside the Ohrid Archdiocese embodied in the cathedral church of St. Procopius. This can be seen as a first step towards the national and ecclesiastical independence. Therefore, he leaves to oblivion, but not the devastation, the renowned Byzantine church of St. Procopius and elevates himself as a builder of new Church of St. Panteleimon.

This purpose was informed by used and outdated architectural form of the three aisled basilica, such were built across the Balkans while the Constantinople was turning to domed structures. The appearance of the basilica at this time in the Balkans, explains the desire of the ruler to gain the sympathy of the local population through introducing the impressive form of the basilica, and also to compare with the great Justinian. For all this, Nemanja had good reasons, especially in Nis, the center of Byzantine civilization, in which immediately moved his capital after the conquest.